

A magyar filozófia története

„Fontos volt gondolkodni magáról a konferencia tárgyáról, a magyar vagy magyarországi filozófia létéről, nem-létéről. Ha létezik, miért létezik, ha nem, akkor milyen érvek szólnak az utóbbi feltételezés mellett” – e szavakat olvashatjuk az 1992. június 11. és 13. között Miskolcon rendezett, úttörő jelentőségű magyar filozófiatörténeti seregszemle konferenciakötetének előszavában (Veres 1994. 7). A beszámoló szerint a konferencia négy előadója is e kérdést elemezte, s ennek megfelelően a rendezvényt dokumentáló könyvben hangsúlyos szerepet kapott a módszertani–metafilozófiai *Kérdésfeltevések a magyar filozófiáról* szakasz, sőt még a tárgyszintű előadások egy részét is a hasonló jellegű *Időszzerűség és filozófia* szakasz címe alá sorolták, ezzel a könyv anyagának bő harmadát a módszertan–metafilozófia témájához utalva. Ez a módszertani-reflektív érzékenység az újrakezdés lendületes pillanatának volt sajátja: „a jelenkori kutatások összegzése – immár szabadabb légkörben – értékes levéltári dokumentációs anyagra épített elemzésekkel, új és gazdag információkkal, komparatív eszme-futtatásokkal, életműértelmezésekkel” sejlett fel a horizonton (uo., 8); a rendezvényről címlapon tudósító megyei sajtó pedig feliratban hirdette: „Ezentúl minden évben” sor fog kerülni a konferencia folytatására.¹ Az elmúlt évtizedek tudományos életének realitásait belülről ismerő olvasót persze aligha lepi meg, hogy ehhez képest a konferenciakötet megjelenése is éveket csúszott, s ez idő alatt több szerző más megjelentetési lehetőséget keresett szövegének.

Leginkább talán azon mérhető le a magyar filozófia kutatásának megváltozott helyzete, hogy negyedszázad múltán, egy más intézményi konstellációban, habár hasonló csillagzat alatt született, többnapos, seregszemle jellegű magyar filozófiatörténeti konferencia ezt a kérdéssel foglalkozott, amelynek hosszú

¹ Észak-Magyarország 48/140. 1–2. (1992. június 15.). Két hónappal később, 1992. augusztus 16. és 18. között került sor Budapesten a *Magyar filozófusok világtalálkozójára*, amelynek egyik szekciója szintén a magyar filozófiatörténettel foglalkozott, lásd *Magyar Filozófiai Szemle* 38/34. 421 (1994). Az 1988-tól kezdődő éveket a résztvevő is úgy látta, mint amikor a magyar filozófia „íránti érdeklődés fellángol”, akár „valaminő rendszerességet is” követve (Egyed 1994. 577).

árnyéka évtizedekig rávetült a magyar filozófiatörténet kutatására – a diszciplína legnagyobb módszertani vitájának kiinduló kérdése még az évezred fordulóján is így hangzott: „Létezik-e magyar filozófiai hagyomány?”² –, immár nem tekinti az alapvető orientációs pontnak; még akkor sem, ha távol állunk attól, hogy e módszertani kérdést megnyugtató módon le tudjuk zárni (nem is beszélve arról, hogy kiaknázzuk annak igazi filozófiai tétjét). A 2018. február 8–9-én *A magyar filozófia története* címmel, az ELTE BTK és az MTA BTK Filozófiai Intézeteinek társszervezésében, két helyszínen megrendezésre került konferencia, melynek kezdeményezője Boros Gábor, fő szervezői pedig Hörcher Ferenc és Olay Csaba voltak, egy olyan strukturáló elvet kísérelt meg alapul választani, amely más diszciplínákban talán természetesnek számítana, nevezetesen a tárgyalandó anyag korszakok és irányzatok szerinti felosztását a kutatás évtizedei során kikristályosodott dátumok és tematikus választékok mentén: *Kora modern magyar politikai eszmetörténet (1500–1800)*; *A kartezianizmus után, a Magyar Philosophiai Szemle alapítása (1882) előtt*; *Teoretikus filozófia az intézményesült magyar filozófiában (1882–1947)*; *A Vasárnapi Kör*; *A Budapesti Iskola*; *Az 1970–1980-as évek*. A magyar filozófiatörténet egységes narratívájának, illetve e narratíva esetleges hiányának kérdésével – más historiográfiai felvetések, például az egyes filozófiai teljesítmények relevanciamércéinek kérdése mellett – csak a módszertani irányultságú *Hogyan írjuk a magyar filozófia történetét?* című kerekasztal foglalkozott, amelyhez az új idők jeleként *A magyar filozófia történetére irányuló digitális filológiai kezdeményezések* című módszertani kerekasztal társult.

A magyar filozófiatörténeti kutatás tárgyának létéről vagy nemlétéről folyó vita első pillantásra akár tökéletesen alkalmas lehetne azon filozófiai kakofónia illusztrálására, amely az utóbbi időben több mai magyar filozófus számára a filozófiai megismerés lehetőségére irányuló szkeptikus vélekedések megfogalmazására adott alkalmat. A szembenálló vélemények már a historiográfiai újrakezdés pillanatában kialakultak: „magyar filozófia nem volt soha” (Vajda 1991. 337) – „egyértelmű, hogy létezik magyar/magyarországi filozófiai hagyomány” (Veres Ildikó, in Percz szerk. 2000. 1022); az időközben eltelt évek során pedig ez a talán sterilnek tűnő vita szerencsés módon egy kifejezetten módszertani érzékenységgű (vö. például Mester–Percz 2004; Mester 2017), a tárgyszintű szerzők nemzeti filozófia fogalmaira fókuszáló (vö. például Percz 2008) filozófiatörténet-írói kutatómunka mozgatórugójává vált. Ennek során specifikus, az általános módszertani vita madárperspektívájából kevésbé látható felismerések is kirajzolódtak (például Mészáros András meggyőzően mutatta ki, hogy még a 19. századi iskolafilozófia számára is legalább olyan fontosak voltak a felekezeti

² Percz 2000. 981. Amikor a *Szépirodalmi Figyelő* egy évtized múltán újra feltette a *Hogyan írjuk magyar filozófiatörténetét?* körkérdést, annak kiindulópontja ismét az volt, hogy „beszélhetünk-e egyáltalán jellegzetesen magyar filozófiai hagyományról” (Demeter 2013. 28).

különbségek, mint a nemzetiek; lásd például Percz szerk. 2000. 1011; vö. Mézszáros 2003); sőt, kísérlet történt a magyar nyelvű filozófia egy „a nyelvi lokalitást a filozófiai globalizmussal” összekapcsolni kívánó, vállaltan szubsztantív felfogásának megfogalmazására is (Mezei 1999. 92).

Abban az értelemben nyilvánvalóan nem lehetséges magyar filozófia, hogy a filozófia egy partikuláris történeti ősalapítással rendelkező, a görögségben létrejött univerzalisztikus intellektuális tradíció, s ekképpen az ehhez a konkrét univerzalisztikus tradícióhoz inherens módon nem kapcsolódó önálló tradíciók *per definitionem* csak homonim, legalábbis csak analogikus értelemben nevezhetőek filozófiának (hasonló filozófiafelfogást érvényesített a magyar filozófiai lexikográfia legutóbbi jelentős teljesítményének előszava is; lásd Boros 2007). Utóbbi megállapítást érdemes azonban az ellenkező irányból is szemügyre vennünk: *a ténylegesen létező magyar filozófia historiográfiájának* módszertani vitái *metafilozófiai tanulságokat hordozhatnak*, hozzájárulhatnak a filozófiatörténet, sőt a filozófia mi-benlétének konkrét, történetileg lehorgonyzott megértéséhez (így tehát ezek a viták valóban szerepelhetnek a legutóbbi metafilozófiai értekezésekben, mégpedig nem pusztán illusztratív példaként). A jelen különszám tanulmányai ekképpen külön gazdagodhatnak, ha azokat tárgyszintű mondanivalójukon túl a magyar filozófia modern kutatástörténetében betöltött szerepük felől is megkíséreljük olvasni.

A lapszám egyes tanulmányai részben jól szemléltetik a fenti általános megfontolásokat, részben esettanulmányokat dolgoznak ki. Mester Béla *A magyar filozófiatörténet-írás múltja és jövője* című dolgozatában a nemzeti filozófiatörténet kérdését helyezi új kontextusba mind az európai filozófia történetében, mind a kulturális nemzetépítés történetén belül. Először áttekinti a magyar filozófiatörténet-írás fontosabb, átfogó kísérleteit a kezdetektől napjainkig, különös tekintettel a nemzeti művelődéstörténet és az egyetemes filozófiatörténet illeszkedésének szempontjára. Ezt követően felmutat a magyar filozófiatörténetben bevett módszereket és felfogásokat, valamint ezekhez kapcsolódó, félrevezető értékelési és interpretációs eljárásokat, hogy végül ezekkel szemben vázoljon egy olyan filozófiatörténet-írást, amely a nemzeti művelődéstörténeti keret megőrzésével a magyar filozófia történetét elhelyezi a kelet-közép-európai összehasonlító filozófiatörténet összefüggésrendszerében is.

Szijártó M. István tanulmánya – *Rendi kompromisszum – alkotmányos konfliktus* – azt a folyamatot vázolja, melynek keretében az uralkodó és a magyar rendek konfliktusaiban és kompromisszumaiban fokozatosan az alkotmányosság kérdése kerül a politikai gondolkodás középpontjába. A dolgozat megvilágítja a magyar politikafilozófiai gondolkodás történeti és társadalmi hátterét a reformkorban és a forradalom alatt, a kiegyezést előkészítő években, kitérve a kiegyezéssel kapcsolatos érvelések összefüggéseire is.

A szabadság és a törvényesség összefüggései Montesquieu 18. századi magyar visszhangjában című írásában Penke Olga Montesquieu 18. század végi hazai recepcióját vizsgálja három mű – *Perzsa levelek*, *A rómaiak nagysága és hanyatlása*, *A törvények szelleméről* – fényében. A tanulmány felmutatja a francia politikai gondolkodó intenzív jelenlétét a magyar szellemi életben, amit műveinek magyar fordításai és általa inspirált, 1790 körül publikált írások sora jelez. Penke körüljárja, miként képezi utóbbi írások jellegzetes témáját a szabadság és törvényesség összekapcsolása, s ennek jelentősége a társadalom egészséges működése érdekében.

Fórizs Gergely *A kritikai filozófia értelmezése Márton István Krug-fordításában (1820)* című dolgozatában azt elemzi, milyen képet kapunk a kritikai filozófiáról a Pápai Református Kollégium filozófiatanára, Márton István latin nyelvű összeállításából, melyet a maga korában híres gondolkodó, Wilhelm Traugott Krug munkáiból készített. Fórizs azt vizsgálja, miért fordult Márton a kritikai filozófia tisztázása végett a másodvonalbeli Krug munkáihoz ahelyett, hogy azt a nagyra becsült Kant írásai alapján értelmezte volna. Tézise szerint Márton István – és Krug – szemében a kritikai filozófia nem Kant gondolati vállalkozásával azonos, hanem egy eklektikus filozófiai megközelítés, mely a józan ész alapelvei szerint értékelte kritikusan a filozófiai elméletek érvényességét.

A konstrukciótól a dekonstrukcióig. Az „*egyezményes filozófiai iskola*” *historiográfiájához* című dolgozatában Percz László az „egyezményes filozófia”, „harmónisztika” néven számon tartott, a 19. században domináns bölcséleti mozgalom konstrukcióját vizsgálja, mely az alapítók, Hetényi János és Szontagh Gusztáv, valamint a legfontosabb vitapartner, Erdélyi János alkotása. A dolgozat azt a folyamatot követi, melyben az egységesnek beállított iskola képe határozottan megkérdőjeleződik az utóbbi két évtized kutatása nyomán, mely ezáltal „dekonstruálja” a „konstrukciót”.

Ungvári Zrínyi Imre *A partikularitás fokozatai. A böhmi filozófia toposza és a Böhme-kultusz* című dolgozatában Böhm Károly filozófiai teljesítményét akarja éles megvilágításba helyezni, amit egyebek mellett a böhmi életmű sokrétűsége nehezít. Dolgozatának tézise úgy hangzik, hogy amit közelebbről nem pontosítva „böhmi filozófiának” nevezünk, az egy azonosítható, képlékeny toposz a köztudatban, ám más kulturális toposzokhoz hasonlóan értelme egy racionális „magból” és ahhoz többé-kevésbé pontosan kötődő, „diffúz” jelentéshálóból áll.

Székely László írása *Palágyi Menyhért mint a magyar filozófiai gondolkodás materialista-forradalmi meghatározottságú tradíciójának alternatívája* címmel annak jár utána, miként nem veszik figyelembe Palágyi Menyhértet a 20. század második felének magyar gondolkodásában, melyet szerinte egy tágan értelmezett materialista-forradalmi filozófiai hagyomány dominál. A tanulmány bemutatja Palágyi nonredukcionista, vitalista ontológiáját és antropológiáját, fantáziaelméletét, valamint a demokratikus politikai rendszerek és a társadalmi szolidaritás iránti elkötelezettségét.

Somos Róbert *Kornis Gyula tudományfilozófiája* című írásában a kiemelkedően sikeres közéleti-tudományos karriert befutó Kornis tudományfilozófiai álláspontját veszi szemügyre. Kornis vonatkozó művei megkísérlik igazolni azt a koncepciót, mely a *Geisteswissenschaft*ként értelmezett történeti kutatást a pszichológiára alapozza. A tanulmány áttekinti Kornis tudományfilozófiájának jellegzetességeit, módosulásait és elméleti nehézségeit a korai *Okság és törvényszerűség a pszichológiában* című írástól (1911) egészen legutolsó munkájáig (*Tudomány és társadalom*, 1944).

Laki János *Három tudománykép. Az 1970–1980-as évek magyar tudományfilozófiájához* című írásában három reprezentatív könyv alapján követi a tudomány fogalmának változását az 1970-es, 1980-as évek magyarországi filozófiájában. Az írás Szigeti József történetetlen dialektikus materializmusát, Bence György praxisfilozófiai megalapozású externalizmusát és Fehér Márta steril és termékeny relativizmus között megvont szociológiai distinkcióját tárgyalja. Az álláspontokat Laki a tudományos racionalitásról alkotott elképzelés, a tudományfejlődés és a relativizmussal szembeni védhetőség szempontjai mentén különíti el egymástól.

Tverdota Gábor *Mannheim Károly mint transzdiszciplináris gondolkodó és az értelmiségpszociológia problémája* című tanulmányában Mannheim aktualitását két értelmezői stratégia – diszciplináris és transzdiszciplináris – szembeállításának vezérfonalával, s elsősorban az értelmiségpszociológia felől közelíti meg. A transzdiszciplináris megközelítés szerint a tudásszociológia nem más, mint „értelmiségi beavatkozás”, amely feltárja a tudományos gyakorlat társadalmi-politikai relevanciáját, s ezáltal motiválja a tudós értelmiségivé válását. Tverdota amellett érvel, hogy hosszú távon Mannheim tudásszociológiájának aktualitása annak függvénye, elismerjük-e transzdiszciplináris jellegét, ami egyben Mannheim önértelmezésének is kulcsa.

Zuh Deodáth *A művészettörténet mint az elméletalkotás motorja. Semper, Riegl, Lukács* című írásában a 19. század második felének nagy elméleti igényű művészettörténeti vizsgálódásait veszi szemügyre, melyek a művészettörténetből kívánnak átfogó fogalmi készletet meríteni a társadalom, az általában vett kultúra, s így a humán tudományok értelmezéséhez. Ennek bemutatása céljából tárgyalja a dolgot azt, ahogy Alois Riegl feldolgozza Gottfried Semper művészetelméletét, s Riegl elmélete megjelenik a fiatal Lukács szellemtörténeti koncepciójában.

Fehér M. István tanulmánya – *A lukácsi életmű periodizálásának kérdései és a Lukács-kutatás helyzete* – a lukácsi életmű periodizálását és a Lukács-kutatás bizonyos aspektusait vizsgálja. Az írás azt a tézist fejti ki, hogy Lukács politikai állásfoglalásai – többek között kommunista fordulata – nem alkalmasak a gondolkodói út periodizálására, s általában véve félrevezető összekeverni Lukács pártortodoxiához hű deklarációit és gondolati műveit. A tanulmány megvilágító párhuzamokat von – többek között Hegellel és Heideggerrel – és gazdag szakirodalmi áttekintést nyújt.

Valastyán Tamás *A társadalmiságtól az üldöztetésig. Vázlatos portré Vajda Mihály gondolkodásáról* címmel bontja ki Vajda Mihály gondolati törekvéseinek alakulását az önreflexió és életkonstitúció két alapfogalmának összjátéka mentén. Az önreflexió Vajdánál a vizsgált problémához fűződő előzetes viszony, diszpozíció tisztázásának követelményét jelenti, míg az életkonstitúció fogalmával az emberi létezés kontingens, befejezetlen jellegét hangsúlyozza, elkerülve egyúttal annak absztrakt idealizációját. Vajda életművét Valastyán négy szakaszra tagolva mutatja be: a marxizmussal való számvetés, a fenomenológiai látásmód, az emberi létezés végessége motiválta szembenézés Heideggerrel és a személyes emlékezet élettörténeti rekonstrukciói.

A tematikus blokk tanulmányait szervesen egészíti ki Heller Ágnes köszöntője Weiss János tollából. Ez a születésnapjára szánt írás már nem kerülhetett Heller Ágnes kezébe: közvetlenül a lapszám nyomdába adása előtt értesültünk tragikus hirtelenséggel bekövetkezett haláláról. Bővebb megemlékezés munkásságáról a következő számban lesz olvasható. Terjedelmi okokból a magyar filozófiával kapcsolatos további írások is a következő számban jelennek meg.

Olay Csaba – Varga Péter András

IRODALOM

- Boros Gábor (szerk.) 2007. *Filozófia*. (Akadémiai kézikönyvek.) Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Demeter Tamás (szerk.) 2013. Magyar filozófiatörténet. *Szépirodalmi Figyelő*. 12/3. 28–63.
- Egyed Péter 1994. Az elfelejtett filozófia. *Magyar Filozófiai Szemle*. 38/3–4. 577–582.
- Mester Béla 2017. A filozófia narratív emlékezete: megjegyzések a filozófiatörténet-írás módszertanáról. In Laczkó Sándor (szerk.) *Az emlékezet*. (Lábjegyzetek Platónhoz; 15.) Szeged, Státus. 377–391.
- Mester Béla – Percz László (szerk.) 2004. *Közelítések a magyar filozófia történetéhez. Magyarország és a modernitás. Recepció és kreativitás. Nyitott magyar kultúra*. Budapest, Áron.
- Mészáros András 2003. *A felső-magyarországi iskolai filozófia lexikona*. Pozsony, Kalligram.
- Mezei Balázs 1999. Európai magyar filozófia. In Csejtei Dezső – Laczkó Sándor (szerk.) *Európai integráció – európai filozófia*. (Ész – élet – egzisztencia, 6.) Szeged, Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány. 81–94.
- Percz László (szerk.) 2000. Üres-e a kamra? Körkérdés a magyar filozófiai hagyományról. *Magyar Tudomány*. 45/8. 981–1026.
- Percz László 2008. *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. (Eszmetörténeti könyvtár; 7.) Budapest, Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely.
- Vajda Mihály 1991. Rehabilitálható-e a filozófia? *Magyar Tudomány*. 36/3. 337–340.
- Veres Ildikó 1994. *Előszó*. In Veres Ildikó – Mezei Balázs (szerk.) *Gondolatok gondolatokról. A magyarországi filozófia történetéből című konferencia előadásai*. Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó. 7–8.